

НАЦІЄТВОРЧА ТА МИСЛЕТВОРЧА ФУНКЦІЇ МОВИ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОГО АСПЕКТУ

THOUGHT-CREATIVE AND NATION-CREATIVE FUNCTIONS OF LANGUAGE IN THE CONTEXT OF THE CULTURAL AND POLITICAL ASPECT

Подлісецька О.О.,

orcid.org/0000-0002-4100-3019

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовної підготовки

Одеського державного університету внутрішніх справ

Вітко-Присяжнюк Я.В.,

orcid.org/0009-0005-3200-2646

представниця Уповноваженого із захисту державної мови,

аспірантка кафедри історії України

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

У статті досліджено важливі комунікативні та культурно-політичні аспекти мови та її функцій. Проаналізована мовна ситуація в Україні впродовж заборон та перешкод розвитку і детально звернено увагу на дві важливіші функції мови. Досліджено націєтворчу (ідентифікаційну) та мислетворчу (когнітивну) функції та показано їхній вплив на розвиток мови в плані побудови цілісної української нації. Проведено паралель між історичними впливами та сучасністю, а також між впливом англійської мови на українську. Досліджено важливий аспект націєтворчої функції як прагнення до виокремлення індивіда в плані ідентифікації з членом спільноти правової держави на основі загального балансу та еквівалентності взаємних прав та обов'язків. Прослідковано розвиток фольклорних та розмовних впливів на літературну українську мову в націєтворчому та мислетворчому аспекті національної самосвідомості та ідентифікації. Порушено важливу проблему синтезу синхронії та діахронії у творенні мовних зворотів, етикетних формул тощо. Помічено, що мова є не просто інструментом спілкування, а й глибоко інтегрується в когнітивні процеси, роблячи мислення нерозривно пов'язаним із мовою. Досліджено, що мова як основа ідентичності людини одночасно є передумовою соціальної поведінки, переконань та політичного існування. Прослідковано захисні механізми, які з'явилися в українськомовному соціумі як наслідок колонізаторської експансії двох імперій. Проаналізовано смисловий вплив на українців та їхню мову та мовне середовище з метою поглибити процеси колонізації. Простежено аспект спротиву нації і виявлення саме націєтворчої функції мови як результат незгоди з нав'язуванням чужої мови. У зв'язку з цим здійснено висновок, що націєтворча функція оприявлена в культурно-політичному аспекті творення нації, а мислетворча функція мови є важливою в аспектах творення думки та відтворення її у розмовному мовленні, оскільки оперувати поняттями у мовній формі, мовному вираженні можливо лише, опанувавши мову середовища.

Ключові слова: мова, мовлення, функція, поняття, мислення, нація.

The article examines important communicative and cultural-political aspects of language and its functions. The language situation in Ukraine during the period of prohibitions and obstacles to development is analyzed and attention is paid in detail to two more important functions of language. The nation-building (identification) and thought-forming (cognitive) functions are investigated and their influence on the development of language in terms of building a holistic Ukrainian nation is shown. A parallel is drawn between historical influences and modernity, as well as between the influence of the English language on Ukrainian. An important aspect of the nation-building function is investigated as the desire to distinguish an individual in terms of identification with a member of the community of the rule of law based on a general balance and equivalence of mutual rights and obligations. The development of folklore and colloquial influences on the literary Ukrainian language in the nation-building and thought-forming aspect of national self-consciousness and identification is traced. The important problem of the synthesis of synchrony and diachrony in the creation of linguistic expressions, etiquette formulas, etc. is raised. It is noted that language is not just a tool of communication, but is also deeply integrated into cognitive processes, making thinking inextricably linked with language. It is studied that language as the basis of human identity is simultaneously a prerequisite for social behavior, beliefs, and political existence. The protective mechanisms that appeared in the Ukrainian-speaking society as a result of the colonial expansion of two empires are traced. The semantic impact on Ukrainians and their language and linguistic environment is analyzed in order to deepen the processes of colonization. The aspect of the nation's resistance and the clarification of the nation-building function of language as a result of disagreement with the imposition of a foreign language are traced. In this regard, it was concluded that the nation-building function is manifested in the cultural and political aspect of nation-building, and the thought-forming function of language is important in the aspects of creating thought and reproducing it in spoken speech, since it is possible to operate with concepts in linguistic form, linguistic expression only by mastering the language of the environment.

Key words: language, speech, function, concept, thinking, nation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. О. Потебня, видатний укра-

їнський мовознавець, сказав: мова «...не тільки найкраща, але і найпевніша ознака, за якою ми пізнаємо народ, і разом з тим єдина, незамінна

нічим і безсумнівна умова існування народу – це єдність мови» [1, с. 118]. Серед багатьох функцій мови (комунікативна, номінативна, експресивна, гносеологічна, естетична, культурноносна, самовиражальна), на нашу думку, є найважливіші функції саме для творення нації в її культурно-політичних вимірах. Це такі функції, як ідентифікаційна та мислетворча. У цій статті маємо на меті окреслити важливість саме цих двох функцій та довести їх пряме співвіднесення з побудовою нації як культурно-політичного організму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомі актуальні праці про функції мови та результати відходу від цих функцій через деякі соціальні впливи (стаття Ірини Фаріон «Теорія і практика сучасної англійзації», де йдеться про процеси англійзації в українській мові як наслідку політичного домінування англословних країн у світі). Актуальні статті Петра Іванишина, Олега Багана, Василя Ільницького, Ірини Руснак, – мовознавців, які активно впроваджують в освіту дослідження про мову. Відомі й дослідження доктора філологічних наук, професора Києво-Могилянської Академії Сергія Квіта «Подолання бездержавності і актуальність націоналізму», стаття /доповідь мовознавця Павла Гриценка «Українська мова як чинник державотворення: наукові засади і моделі втілення» та інші.

Постановка завдання. Мова – це не лише слова, а й каркас, на якому будуються наші думки, і кожен носій певної мови має унікальний "мовно-когнітивний" відбиток, і важливо звертати увагу молоді на дві основні функції мови, особливо у наш час становлення самоідентичності через мову зокрема. Мова актуальна для визначення ідентичності молоді, для подолання комплексу меншовартості, а також для виокремлення суспільно-політичних переконань. Мова має важливі комунікативні та культурно-політичні аспекти: вона є зброєю, символом ідентичності, проявом самоповаги та усвідомлення національної складової. Для молоді ці чинники актуальні, як ніколи. Саме вони допомагають самовизначитися та відчувати себе патріотом власної держави. Мислетворча, або когнітивна, функція полягає в тому, що мова є засобом формування думки. Людина мислить, оперуючи поняттями, які позначені словами і які не могли б без слів існувати. Крім того, у процесі мислення ці поняття зіставляються, заперечуються, протиставляються тощо, для чого у мові існують спеціальні засоби. Отже, як дослідив одеський професор мовознавства Юрій Олександрович Карпенко, «мислити – означає оперувати поняттями у мов-

ній формі, мовному вираженні» [2, с. 12]. Отже, є можливим думати певною мовою, і наукові дослідження показують, що мова, якою людина володіє, справді впливає на структуру її мозку та спосіб мислення, формуючи нейронні зв'язки, що віддзеркалюють унікальні особливості цієї мови. Мова є не просто інструментом спілкування, але вона глибоко інтегрується в когнітивні процеси, роблячи мислення нерозривно пов'язаним із мовленням. Важливо, що в кожному окремому мовленнєвому стилі може домінувати інша функція. Так, скажімо, якщо в художньому стилі основну роль відіграє естетична функція образності, метафоричності, то в публіцистичних текстах на перший план виступає функція активізації уваги слухачів (читачів), інтерпретаційно-переконувальна, маніпулятивна функція, а в науковому стилі найважливішу роль відіграє пізнавально-інформаційна функція метафори, яка дає змогу збагнути новий об'єкт, спираючись на знання про вже відомий об'єкт, а також аргументаційна функція, коли за допомогою метафори мовці переконують у правильності висунутої тези. Образність у науковому стилі базується на загальномовних конотаціях, що дають змогу робити доступними складні наукові поняття й ідеї. З огляду на це можна вважати експресивний компонент такої образності другорядним, підпорядкованим. Метафора тут передусім виконує мислеоформлювальну, інформаційну функцію. Більш детально маємо на меті дослідити націєтворчу та мислетворчу функції.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття Важливо усвідомити, що мова виконує дві найважливіші функції, які формують мислення та світогляд молоді. Це мислетворча та ідентифікаційна (націєтворча) функції. Націєтворча функція мови полягає у її здатності формувати і підтримувати національну ідентичність, об'єднуючи людей у спільну культурну та мовну спільноту. Ця функція включає в себе збереження та розвиток мови як важливого елементу національної культури, а також використання мови для вираження національної самосвідомості та ідентифікації. Вся українська література долучається до збереження націєтворчої функції. У наш час особливо уважно варто ставитися до цієї функції та робити все важливе, що залежить від нас, мовців, для вияскравлення та потужного розвитку цієї функції.

Не менш важливою є і мислетворча функція. Адже, «щоб спілкуватись, треба мати думку: мовленнєвий акт невідривно пов'язаний з актом мисленнєвим. І мова бере найактивнішу участь у процесі формування (початкового, ще нечіт-

кого окреслення) та формулювання (чіткого вираження) думки. Мова, таким чином, виконує функцію оформлення думки, тобто, мислеоформувальну функцію. Ця функція якнайтісніше пов'язана з комунікативною, обидві вони становлять єдність» [4, 321].

Ідентифікаційна функція (націєтворча) полягає у виявленні нації через мову. В чому ж її особливості? Мова є засобом спілкування лише для тих, хто її знає. В іншому разі вона є засобом роз'єднання і відокремлення своїх від чужих. «Тільки для носіїв мова є засобом ідентифікації, ототожнення у межах певної спільноти. Цю функцію можна назвати об'єднувальною», – переконаний Ю.Карпенко [2, с.11] Основна функція мови – націєтворча, і за її чинниками перехід на мову колонізатора і окупанта недопустимий та зловорожий. Правовою справедливістю в кінцевому результаті є дотримання загального балансу, еквівалентності взаємних прав та обов'язків, якими пов'язані один з одним суб'єкти права.

Цілями статті, що виходять з даних тверджень, є такі: визначення ролі кожної з досліджуваних функцій та виокремлення їх значення для мовців.

Виклад основного матеріалу. Іноді в людини виникає нерозуміння деяких процесів. Ці нерозуміння, які є не завжди доказовими, Кант називав дихотоміями. Зокрема це питання про те, як думка впливає на мову і навпаки. Або чи залежить думка від конкретної мови (чи ми думаємо певною мовою, чи навпаки, думаємо образами?) «У всіх суперечливих прагненнях нашого часу, – пише Карл Ясперс, – є ніби одна вимога, яка об'єднує всіх. Всі народи, всі люди, представники всіх політичних режимів одноставно вимагають свободи. Однак в розумінні того, що є свобода і що робить можливим її реалізацію, всі відразу ж розходяться. Можливо, найглибші протиріччя між людьми обумовлені їх розумінням свободи» [3; с. 22]. Перефразовуючи славнозвісний вираз «Чия мова, того держава», Павло Гриценко вказує: «... питання «чия мова в країні?» за своїм змістом дуже близьке до іншого риторичного питання – «хто ми є такі?» [4].

Науковці помітили, що у вивченні мови допомагає практика та занурення: чим більше ми використовуємо іншу мову, тим більше наш мозок перебудовує свої зв'язки, і тим легше стає "думати" нею. Звісно, на початкових етапах доводиться свідомо перекладати, але з часом це відбувається автоматично, як з рідною мовою.

Отже, мова – це каркас думки, дії і поведінки, і кожен носій певної мови має унікальний "мовно-когнітивний" відбиток

Павло Гриценко зауважує, що «Є такий момент, як мовні звички. Тобто, що люди сприймають як звичне, як усталене, як дозволене? Чому в нас російськомовні так неохоче загалом вчать українську мову? Тому що вони звикли, що їм можна не вчити. Їх всі «совецькі» і «постсовецькі» десятиліття привчали, що загалом вони можуть далі говорити російською, якщо їм так хочеться» [4].

Як і зараз на окупованих територіях, так і в Російській імперії, відродження якої є головним завданням окупантського режиму, українська мова зазнавала утисків аж до викорінення та знищення, відбувалося постійне гоніння носіїв рідної мови. Серед українських мовознавців-класиків найкраще значення мови висвітлив

Здійснивши екскурс в історію, зазначимо, що Російська імперія ще терпіла український патріотизм, який особливо після польського повстання 1830-1831 рр. був способом підточити могутній польський вплив на імперію. Проте вже в другій половині XIX століття поширення «сепаратизму» почало непокоїти уряд: видання українських книжок було або заборонене, або суворо обмежене Валувєвським циркуляром та Емським указом, а національний рух був проголошений злочинним. Австро-Угорська імперія на протиположності Російській підтримувала кволий прояв українства на своїй території як протиположності польському впливу. Підтвердженням цьому є листування між Франком-Пулюєм – їхнє неприховане усвідомлення дуже низького рівня мовно-національного самоусвідомлення самих українців, що породжувало легіони мовних відступників і, врешті, призвело до такого мовно-літературного й політичного явища як москвофільство, яке Франко назвав «національним парадоксом» та «національним гібридизмом» [5, с. 25].

У статті «Двоязычність і дволичність» (1905 р.), крім політичного контексту галицького москвофільства, І. Франко трактує перехід на мову колонізатора як моральне виродження, а примітивне виправдання послуговувати мовою окупанта називає «шиночком дуже нечистих інтересів» і «вербунком на службу темним силам» [6, с. 544]. Навіть у наш час проектується легковажне ставлення до рідної мови, в той час, коли навпаки, її варто підсилити підкресленою увагою та акцентуванням. Історія заборон та утисків свідчить про небезпеку, яку становить національна мова для колонізаторів та окупантів. Про цю небезпеку яскраво написав у поемі «Кавказ» Т.Г. Шевченко.

У Радянський час, під час політики коренізації (що в Україні здобуло назву «українізації»), стан української мови в республіці розглядався на пле-

нумі ЦК КП(б)У (квітень 1925), який визнав за необхідне перевести на українську мову діловодство ЦК і його відділів; тоді ж при політбюро ЦК КП(б)У було утворено комісію у справі української мови (згодом члени комісії були розстріляні та репресовані). Українізація в республіці здійснювалася шляхом розширення шкіл з українською мовою навчання, збільшення видань літератури, періодики тощо. На кінець 20-х рр. в Україні було понад 80 % загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання. Але вже у 1927 секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович звинуватив в «українському буржуазному націоналізмі» наркома освіти УСРР О. Шумського, який відповідав за опрацювання методол. основ України; його було знято з посади й відкликано до Москви. У 1930 році було закрито українські школи всіх типів, українська мова витіснялася з наукової сфери. О.Телігу розстріляли в Бабиному Яру нацисти, О.Ольжич загинув у концтаборі Заксенгаузен, Ю.Лип Якшо згадати вже 60-ті роки, то знаємо, що внаслідок сплеску національної свідомості радянським урядом було докладено максимум зусиль до «прикриття» цього сплеску, внаслідок чого в 70-ті та 80-ті була посилена русифікація в Україні. Так, у 1967 р. російськомовні наукові журнали й періодичні збірники, видані в УРСР, кількісно вже переважали україномовні. У цей же час з московського центру надходить вказівка про поширення нової пропагандної тези, згідно з якою функція російської мови в СРСР уже не обмежується роллю засобу міжнародного спілкування, – вона проголошується другою рідною мовою неросійських народів СРСР. Заборони були актуальні донедавна, навіть підтекстово. Так, в 1989 році було впроваджено статус російської мови як загальнодержавної на офіційному рівні. В 1990 році Верховна Рада СРСР впровадила закон, де російській мові надавався статус офіційної. 2012 року Верховна рада ухвалила закон «Про основи державної політики», де українська була знівельована через багатомовність / двомовність суспільства, яке було підтримано на офіційному рівні. Мова, яка

потребує захисту через величезну кількість заборон протягом своєї історії, наражається на небезпеку через маніпулятивні закони в даному разі.

Мова зберігає всі інтелектуальні здобутки попередніх поколінь, фіксує досвід предків. Так, зокрема, у словнику відображено результати розумової діяльності людства, класифікований і систематизований весь навколишній світ. Мова навіть часто підказує людині, як чинити в тому чи іншому випадку, що, наприклад, засвідчують усталені мовні звороти – фразеологізми: Не знаючи броду, не лізть у воду; Сім раз відмір, один відріж тощо. Засвоюючи мову, людина засвоює знання про світ, що значно скорочує і спрощує шлях пізнання, оберігає людину від зайвих помилок. Повертаючись до виховання патріотизму молоді, варто сказати, що Особливий вплив мають козацькі прислів'я, які увиразнюють особливості національного характеру українців: «Козача потилиця ворогам не хилиться», «У бою козак береже не життя, а честь», «Не журися, козаче, нехай ворог плаче!», «Козацькому роду нема переводу», «Береженого Бог береже, а козака шабля стереже» та інші.

Важливими для націєтворчої функції є і фразеологізми. Суто українські вислови «хоч греблю гати (багато) – кіт наплакав, на заячий скік, крапля в морі (мало)», «байдики бити» – ледарювати, («баляндраси», «точити яси», «приший кобилі хвіст», синонімічні ряди (ляпати, ляскати, лопотіти, плескати, плести, молоти, тріпати, теліпати, клепати і т. п.) язиком тощо.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку Отже, пригадавши історію заборон української мови, ми звернули увагу на дві основні функції мови та вказали на важливість цих функцій, особливо у наш час становлення самоідентичності через мову зокрема. Надалі варто детальніше розглянути націєтворчу (ідентифікаційну) функцію саме крізь призму російської агресії та засилля російської та англійської мови, а саме англізмів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Потебня Олександр. Думка і мова (фрагменти). Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. [за ред. Марії Зубрицької]. Львів: Літопис, 1996. С. 25-39.
2. Карпенко, Ю. О. Функції мови. Сайт «Ізборник», проєкт електронної бібліотеки давньої української літератури. Матеріал з енциклопедії «Українська мова». Доступний за посиланням <http://litopys.org.ua/ukrmova/um140.htm> (дата звернення: 16.12.2025).
3. Ясперс Карл. Психологія світоглядів. Київ: Юніверс, 2009. 464 с.
4. Гриценко П. Перегляд Українська мова як чинник державотворення: наукові засади і моделі втілення. *Visnik Nacional noi akademii nauk Ukraini*. URL: <https://visnyk-nanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/51/36> (дата звернення: 16.12.2025).

5. Пулюй І. Лист без коверти яко відповідь впр. крилошанину Малиновському на реферат Молитовника. Відень, 1871. 15 с.

6. Франко І.Я. Додаткові томи до зібрання творів у 50-и томах. К.: Наукова думка, 2010, т. 54, С. 600 – 615.

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

Дата першого надходження статті до видання: 13.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 23.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 07.05.2026